

VI. fejezet

Harangi-Tóth Zoltán: A hidegháború hadtörténete

A második világháború végén, 1945 augusztusában a hadviselés jellege gyökeresen átalakult. Az Amerikai Egyesült Államok (USA) a világon elsőként bevetette az atomfegyvert, amelynek ereje és pusztító hatása minden korábbi eszközt felülmúlta. A háborút követő években a győztes nagyhatalmak között kialakult egy, az élet minden területére kiterjedő globális versengés, amelyet az 1950-es évektől végig jellemzett az egymás kölcsönös megsemmisítésének lehetősége és az ettől való rettegés – a nukleáris, majd termonukleáris fegyverek elterjedése a rájuk épülő elrettentési képességen keresztül nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a kialakuló új világrend vezetői között nagy, hagyományos, „forró” háborúra nem került sor. Ezt, a második világháború végétől kibontakozó küzdelmet politikailag a Szovjetunió 1991-es bukásáig, míg katonailag az Öböl-háborúig terjedő időszakot nevezzük hidegháborúnak.

A hidegháború kialakulása

A német és japán (olasz stb.) terjeszkedéssel szemben álló szövetséges hatalmak között két nagy csoportot különböztetünk meg. Ezeket jellemzően a németekhez képest meglévő viszonylagos földrajzi helyzetüknél fogva keleti vagy nyugati jelzővel illették. Alapvetően két-, majd többoldalú egyeztetések és a legmagasabb szintű állami döntéshozók részvételével zajló konferenciák (Teherán, Jalta, Potsdam) során tisztázták le az együttműködésük katonai és gazdasági feltételeit és határolták el a háborút követő Európára kiterjedő érdekszféráikat. Ez a háromoldalú amerikai, brit és szovjet, majd később a franciákkal kiegészült négyhatalmi együttműködés a kezdetektől fogva nem volt zökkenőmentes, mivel köztük alapvető világnézetbeli különbségek voltak, azonban a háborús küzdelemben ideiglenesen mégis egy platformra kerültek.

A konfliktus végét követően azonban az ellentétek felszínre kerültek, amire először Winston Churchill 1946-os fultoni beszédében hívta fel a figyelmet: „*vasfüggöny ereszkedik le a kontinensre.*”¹ A veterán brit politikus ezzel a Szovjetunió (SZU) és a nyugati szövetséges hatalmak közti szakításra utalt. A két korábbi nagyhatalom, az Egyesült Királyság és Franciaország fokozatosan átadta a világpolitikában betöltött helyét és szerepét a két felemelkedő szuperhatalomnak, az USA-nak és a SZU-nak. A háború végétől tehát jellemzően e két ország köré csoportosultak az államok, vagy egyéni érdekek, vagy geopolitikai sajátosságok, esetleg világnézet alapján. A két szuperhatalom szép lassan, globális érdekszféráik kiépítését katonai és gazdasági tömbök megszervezésével is formalizálták. Ilyen volt például az európai hadszíntéren és annak tágabb térségében érintett Észak-Atlanti Szerződés Szervezete (NATO, 1949) és a Varsói Szerződés Szervezete (VSZ, 1955) is.

A német „hadszíntér”, azaz a megosztott Berlin és a korábbi megszállási övezetekből létrejött két országrész, illetve később a német belső határ mentén megalakult két állam (a Német Szövetségi Köztársaság, NSZK nyugaton és a Német Demokratikus Köztársaság, NDK keleten) az elsődleges

¹ International Churchill Society (é. n.).

és legfontosabb hadszíntere volt a hidegháborúnak. A két országrészben már a külön valuta bevezetése is súlyos diplomáciai és biztonságpolitikai válságot okozott (a berlini blokád és a nyugati szövetségesek által működtetett léghíd, 1948–1949), de csak az NSZK (1949. május) és az NDK (1949. október) létrejöttével történt meg a végleges szakítás.²

Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete

Az *Egyesült Államok* a második világháborút a „sokat nyerő, keveset veszítő”³ győztesként fejezte be, az új konfliktust pedig az atomfegyver monopóliumával kezdte meg. Ez az új eszköz az amerikai haderőn belül is torzulásokat eredményezett. Ekkoriban vált független haderőnemmé az Amerikai Légierő, amely igazi (douheti értelemben vett) stratégiai szerepkörrel emelkedett ki a konfliktusból.⁴ Ezt leginkább a háborús teljesítményének és annak köszönhette, hogy az atombomba hordozásának letéteményeseként, egyedül volt képes célba juttatni az új fegyvert. Ezt a képességet egészítette ki a német tudományos eredmények felhasználásával újonnan megalkotott rakétafegyver, amely hamarosan a nukleáris robbanófejek hordozásán keresztül a legfontosabb fix telepítésű szárazföldi stratégiai elrettentő eszköz, a nagyméretű interkontinentális ballisztikus rakéták (*intercontinental ballistic missile*, ICBM) alapját képezte. Az 1960-as évekre beérett haditechnikai fejlesztéseknek köszönhetően megjelent egy újabb eszköz, a nukleáris meghajtású rakétahordozó tengeralattjáró, amellyel teljessé vált az atomerővel egy rejtetten mozgó, második, azaz megtorló csapásmérő képességgel rendelkező eszközzel. Ezt a három atomfegyver hordozó platformot (stratégiai légierő, az ICBM, és a rakétahordozó tengeralattjáró) nevezzük *hidegháborús hadászati (vagy nukleáris) triádnak*.⁵

Minden nagyhatalomra igaz volt, hogy a nukleáris fegyvereket hatótávolságuknál és hatóerejükénél fogva különböző katonai vezetési szinteknek rendelték alá. Ezek közül a legnagyobbakat, a stratégiai fegyvereket több ezer kilométeres hatótávval általában az anyaországok földre épített rakétasilóiban, vagy tengeralattjárókon helyezték el, és egész városok, ipari centrumok elpusztítására alkalmas hatóerővel rendelkeztek (több megatonna). Ez utóbbi eszközök jelentették a nukleáris elrettentés eszközt és a kölcsönös megsemmisítési (MAD-doktrína) képességek (*mutual assured destruction*, MAD) alapját.⁶

Az USA esetén részben az „óceán pajzs” miatt először a légierő, majd ehhez csatlakozva a haditengerészet primátusa a szárazföldi haderőnemmel szemben szinte a teljes hidegháború alatt kézzelfogható maradt. Az amerikai légi képességnek a második világháború óta alapját képezik a nagyméretű stratégiai bombázók, de az ország rendelkezett és rendelkezik napjainkban is az egyik legnagyobb eszközszámú és legmodernebb légierővel. A hidegháborús *amerikai légierő* (US Air Force) számára a bombázóképeség mellett kiemelt jelentőségű volt a stratégia légi szállítási, a légi utántöltési és a nagy távolságú légi felderítési és vezetési képesség, amely akár a NATO egészét képes volt kiszolgálni. A kisebb (vadász, csapásmérő, támogató stb.) gépek számára az európai

² ORMOS 2008: 319–320.

³ A győztes hatalmak helyzetének szemléltetésére gyakran a győzelem/veszteség jelzős aránypárt használtak: a Szovjetunió például a *sokat veszítő, de sokat nyerő győztesként* jelent meg (sok gazdasági és humán veszteség, ugyanakkor új, vezető világpolitikai szerep), míg az USA-t a *keveset veszítő, de sokat nyerő* (kevés gazdasági/emberi veszteség, de új világhatalmi vezető szerep) kombinációval írták le.

⁴ KRAJNC 2014. 4–5.

⁵ KAISER 2017: 64.

⁶ FISCHER 2005: 274.

hadszíntéren a légi fölény mielőbbi kivívása és megtartása volt a feladat, amelyet elsősorban a magasan képzett személyzetre és a minőségi fölényre alapoztak volna a lokálisan nagyobb számú eszközt felvonultatni képes keleti blokkal szemben.

A *haditengerészet* (US Navy) számára a legnagyobb feladatot a hidegháború során az észak-amerikai és az európai kontinens között húzódó tengeri logisztikai ellátási útvonalak nyitva tartása, és azokon keresztül a harcoló csapatok utánpótlásának (különösen a nehezebb technikai eszközök terén) folyamatos megoldása lett volna. Ennek alapját főleg a nagy méretű, komoly ütőerőt és az amerikai erőkitűtési képesség magvát adó repülőgép-hordozók köré szervezett harccsoportok (kiszolgálóhajók, tengeralattjáró-elhárító kisebb fregattok, nagyobb légvédelmi vagy tengeri támadó képességgel rendelkező rombolók és cirkálók, illetve vadász-tengeralattjárók) adták.⁷ Az amerikai flotta a hidegháború során méretében és képességeiben is dominálta a világtengereket, kihívóként a szovjetekről csak az 1970-es évek végétől beszélhetünk.

Az *amerikai hadsereg* (US Army) az 1980-as évekig háttérbe szorult a másik két haderőnem mellett. Az 1950-es években bevezetett Pentomic Division (hadosztály) szervezet egyértelműen az atomfegyverekkel vívott háborús hadszíntérre készült – a gyalogos zászlóaljok katonai létszámát lecsökkentették, hogy minél kevesebb veszteséget szenvedjenek egy nukleáris támadás esetén, míg az alegységek számát megnövelték, hogy azokat jobban szét lehessen telepíteni. A koncepció néhány év alatt megbukott, de jól mutatja, hogy milyen útkeresés jellemezte a szárazföldi haderőt. Ez a folyamat a vietnámi háború (1964–75) alatt újabb fordulatot vett, mert az ázsiai harcok hatására 1975-ben felszámolták a sorkatonaság intézményét, és áttértek az önkéntes haderőre (1. ábra).⁸

Az átállás nehéz időszakát követően, az 1980-as évekre a modern haditechnikai eszközök beérkezése (a napjainkban is használt harcjárművek is ezek leszármazottai) és a korszerű doktrínák megjelenése (AirLand Battle, 1982)⁹ is hozzájárult ahhoz, hogy az amerikai szárazföldi haderő önbizalma visszatért. Ezt egyértelműen mutatja, hogy amíg a hidegháború kezdetén a Rajnavonalat tartották az első és egyetlen védhető terepszakasznak a nagy mennyiségi fölényben lévő, modern szovjet harckocsival rendelkező keleti blokk támadása ellen, az 1980-as évekre már a belső német határ megtartását is reálisnak vélték.

Az amerikaiak által tartott arcvonal az NSZK középső és déli területeit érintette, ahol a Középső Hadseregcsoporthoz (CENTAG) védekezett volna a Fulda–Frankfurt-Am-Main irányba támadó ellenséggel szemben. Az USA egyébként több nagy raktárbázist hozott létre főleg Hollandia és Belgium területén, ahol a nehéz haditechnikát (harckocsik, tüzérség stb.) tárolták, hogy egy nyílt konfliktus esetén ezeknek csak a kezelőszemélyzetét kelljen átszállítani repülővel.

A NATO vezetési szervei korábban döntően Franciaországban települtek, majd a De Gaulle elnök által levelezényelt szakítás során, az 1960-as években főleg Belgium területére tették át székhelyüket. Napjainkban is itt található a Szövetséges Erők Főparancsnoksága (*Supreme Headquarters Allied Powers Europe*, SHAPE), amely a hidegháború alatt a maihoz képest jóval szélesebb hatáskörrel rendelkezett.¹⁰ A NATO-erők teljes mozgósítás esetén létszám- és erőfölényben lettek volna a VSZ haderejével szemben, de a szövetségi rendszer jellegéből adódóan a döntéshozatal lassabb volt, amit a keleti blokk előnyére fordíthatott volna. Ugyanígy elmondható, hogy a NATO nem rendelkezett egységes szervezeti struktúrával és vezényleti/szolgálati nyelvvel, sem egységes logisztikai és fegyverzeti szabványokkal. Mindezek a szervezet tagjainak hatékony együttműködését némileg korlátozták volna egy háborús helyzetben.

A Varsói Szerződés Szervezete

A VSZ 1955-ös létrehozása nem jelenti azt, hogy azt megelőzően ne lett volna együttműködés a keleti blokk országai között. A korai hidegháborús (sztálini) időkben azonban ez közvetlenebb módon valósult meg, adott esetben direkt beavatkozással a nemzeti haderők működésébe. A szervezet tagjai (NDK, Lengyelország, Csehszlovákia, azaz az északi háromszög és Magyarország, Románia, Bulgária, azaz a déli háromszög)¹¹ a szovjet haderő tükörfordított szabályzatait, szervezetét és működési mechanizmusait, illetve haditechnikai eszközeit vették át, kevés módosítással. Ez és a felsőbb vezetési szinteken elvárt orosz nyelvtudás a NATO-hoz képest sokkal egységesebb együttműködést tett lehetővé, de téves lenne azt feltételezni, hogy egy monolit szervezetről volt szó.

A VSZ esetén egyedi vonás, hogy csak *szovjet atomfegyverről* beszélhetünk (1949-től), a gyártás, a tárolás és a kezelés is egy kézben volt, és csak bizonyos műveleti körülmények között adták volna át azokat végfelhasználásra a többi tagállam hadereje részére harcászati és korlátozottan harcászati-hadműveleti szinten, hadászatin pedig még így sem. A Szovjetunió önálló *rakéta és űrhaderőnimmel* rendelkezett, amely alapvetően a hadászati nukleáris fegyverekhez kapcsolódó tevékenységekért felelt.

⁹ Department of the Army 1982.

¹⁰ NATO SHAPE, lásd: <https://shape.nato.int/page134353332>

¹¹ FISCHER 2005: 139–140.

Az ország *légierije* nem ugyanazt a fejlődési ívet járta be a második világháború során, mint az amerikai és a mintájára megszerveződött haderónemek. Egyfelől nem a douheti elvek mentén létrehozott önálló légierő volt, hanem a szárazföldi (domináns) haderőnem műveleteit támogató és azt kiszolgáló, jobb esetben együttműködő szervezet. A Szovjetunió nem rendelkezett igazi nagy hatótávolságú, nagy teherbíró képességű stratégiai bombázóerővel sem, és ezt a képességet a hidegháború alatt sem hozták létre teljes mértékben. Ebből a szempontból tehát, ha stratégiai feladatköréről beszélünk, akkor a korszakban inkább korlátozott mennyiségű eszközzel ellátott szovjet nagy hatótávolságú légierőre gondolhatunk, amely nemritkán a haditengerészet alárendeltségében tevékenykedett – tulajdonképpen hajóelhárító rakéták hordozására alkalmazták őket. Természetesen a nagyobb méretű bombázók alkalmasak voltak a nukleáris fegyverek hordozására is, de főleg a kis példányszámuk miatt ez nem állítható párhuzamba az amerikai (NATO-) képességekkel.

A szovjetek esetén egyébként inkább kettő, egymástól némileg eltérő feladatkörű „rész-légierőről” beszélhetünk: az egyik a front légierő, vagy csapatrepülő erők, míg a másik a honi légvédelem típusú légierő. Az előbbi szervezet volt hivatott a szárazföldi műveletekben részt vevők oltalmazására, a lokális légi fölény kivívására és a csapatok támogatására a peremvonal közelében és a hadművelati mélységben. A honi légvédelem pedig, ahogy a neve is mutatja, a légvédelem irányítórendszerébe integráltan, főleg a földi felderítésre és irányításra támaszkodva, elfogó vadász szerepkörben alkalmazta a kezelésében lévő eszközöket.¹²

A szovjet haditengerészet fejlődése nagyon dinamikus a korszakban. Egészen a kubai rakétaválságig (1962) marginálisnak számított a haderőnem, de ekkor az elszenvedett kudarc hatására nevezték ki az élére Gorskov admirálist, a 20. század második felének meghatározó tengerészeti gondolkodóját. Az ő több évtizedes munkájának köszönhetően jött létre a szovjet nyílt vízi haditengerészeti képesség. A szovjet partvidék sajátosságának volt köszönhető, hogy regionális flottákra tagolódott a haderőnem és ezek egy része (Balti Flotta, Fekete-tengeri Flotta) bezárt tengereken volt található, de a többit is korlátozta a geopolitikai elszigeteltség veszélye (Grönland – Izland – Egyesült Királyság vonal stb.). Elmondható ugyanakkor, hogy a NATO fő ellátási útvonalai (Atlanti-óceán északi része és a Földközi-tenger) vízen könnyen elvághatók voltak, így ez a cél vált a szovjet flottafejlesztések fő irányává.¹³ A hidegháborús kontextusban az Északi-sarkvidék különösen nagy jelentőséget kapott és végig folyamatos volt a felek aktív tengeralattjáró-tevékenysége a régióban.

A Szovjetunió haderőnemei közül egyértelműen a *hadsereg* számított az elsőnek az egyenlők között. A hidegháború alatt a szovjetek élen jártak a harckocsifejlesztésben és nagy mennyiségű eszközzel rendelkeztek, amelyeket nagyrészt az európai országárszbe és a szövetséges államok területére telepítettek. A szovjet szárazföldi haderőnem az ezred–adosztály–hadsereg szervezési szintek mentén épült fel, és ezt várták el a VSZ-tagállamoktól is. Két vagy több hadsereg alkotott egy frontot, azaz hadseregcsoportot, amely a legmagasabb szervezési szintnek számított. Ezek állományába már integrálták a szövetséges összefegyvernemi vagy harckocsihadseregeket is.

A szovjet hadászati (a legmagasabb tisztán katonai szervezési szint) gondolkodásban Európát két irányra osztották: a nyugati a Rajna felé, míg a délnyugati Olaszország és a Balkán felé vezetett volna. Ezek mindegyikéhez több front tevékenységét rendelték, amelyek a békebeli Északi (lengyel), Közép (csehszlovák) és Déli (magyar) hadseregcsoportokra épültek volna (az NDK-ban állomásozó erőkre külön szervezet volt). Egy támadás esetén az ezekben az országokban

¹² KRAJNC 2014: 7.

¹³ KAISER 2009: 42–43.

állandóan ott állomásozó erők jelentették volna az úgynevezett első lépcsőt, míg a másodikat a Szovjetunió nyugati régióiból (katonai körzeteiből) érkező, néhol alacsonyabb minőségű alakulatok alkották volna.

Érdemes megemlíteni, hogy a szovjet katonai tervezők tisztában voltak a NATO mennyiségi és bizonyos területeken meglévő minőségi fölényével, de a lassabb mozgósítási és döntéshozatali mechanizmusaival is. A gyorsaság és a magas műveleti tempó mind a végrehajtás, mind a tervezés szintjén fő tényezővé lépett elő, és áthatotta a szövetség katonai filozófiáját a legalacsonyabb szintekig.

Helyi háborúk a hidegháború alatt

Mivel a fő, azaz európai hadszíntéren patthelyzet közeli állapot alakult ki és a stratégiai szintű elrettentés, valamint a kölcsönös megsemmisítés reális szcenáriónak tűnt egy konfliktus során, a két szuperhatalom igyekezett az érdekszféráját más régiókban kiterjeszteni – vagy éppen a másikat korlátozni. Ez nemcsak katonai műveleteket jelentett, hanem nagyon gyakran gazdasági vagy diplomáciai nyomásgyakorlás formájában is jelentkezett.

Az elmúlt évtizedek során az európai hadszíntéren kívül kitört és valamilyen korlátozott vagy közvetlen szuperhatalmi jelenléttel járó háborúkat a magyar hadtudományi gondolkodásban hagyományosan helyi háborúknak nevezték. Ez a terminológia kissé idejétmúlt, mert egyedüli alapként az amerikai–szovjet vetélkedést veszi alapul, így téves képet alakíthat ki az eseményekről és azok tényleges jelentőségéről egy adott régióban – elég csak arra gondolni, hogy bizonyos háborús konfliktusok évtizedekkel éltek túl magát a hidegháborút is. Napjainkban mások mellett a proxy vagy helyettesítő háború elnevezés az elterjedt, de ezek mellett érdemes a gyarmatbirodalmak felbomlásának folyamatát és azok hatását is beemlíteni a nézőpontok közé.

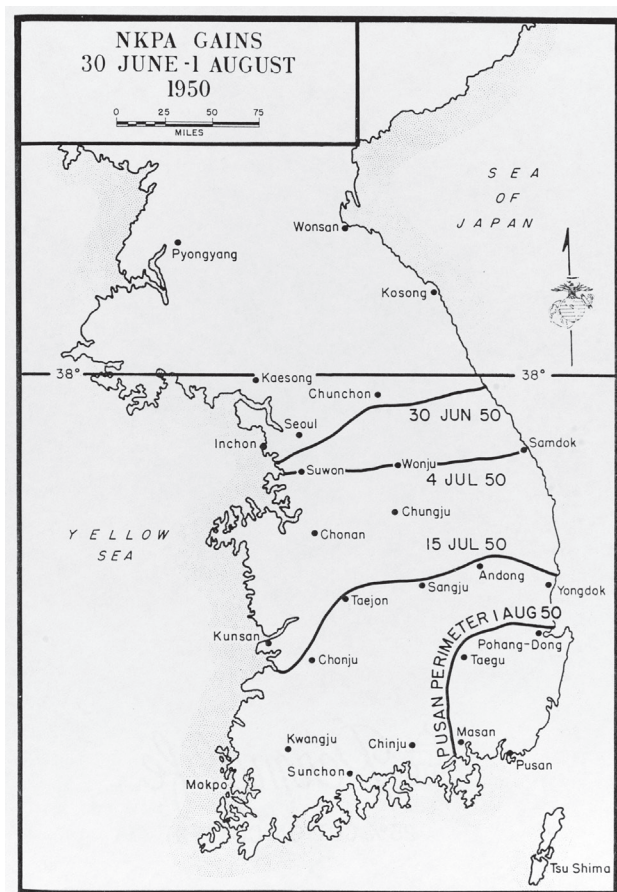
A hidegháborús konfliktusok csoportosításakor tehát beszélhetünk egyértelmű *proxykonfliktusokról*, ahol a szuperhatalmak *teljes és nyílt beavatkozása* történt (például a koreai háború, a vietnámi háború, vagy a szovjet–afgán háború), vagy *korlátozott beavatkozásról*, ahol főleg fegyverszállításon keresztüli gazdasági beavatkozás (például az arab–izraeli konfliktusok vagy az iraki–iráni háború) valósult meg. Ugyanígy fontos megkülönböztetni a *dekolonizációs konfliktusokat* jellemzően Délkelet-Ázsia, Afrika területén, ahol az események csak később kaptak hidegháborús színezetet, jellemzően a már független államok közti erőforrás vagy területi újjafelosztás során.

A *koreai háború (1950–1953)* hadtörténetének vizsgálatakor szembeötlő, hogy milyen kevés eltérés van a konfliktus előtti és az utáni állapot között. Valóban kevés területi változással járt a három évig tartó háború, amelynek a hadművészet fejlődésére gyakorolt hatása is elenyésző, talán csak a sugárhajtóműves korszak (Jet Age)¹⁴ nyitányaként hozott újdonságot a második világháború hadművészetéhez képest.

A két részre osztott ország kommunista zászló alatti egyesítésért indított háború főleg a kontextusa miatt óriási jelentőségű – egy olyan napjainkig tartó élő konfliktus, amely komolyan meghatározza a regionális biztonságpolitika alakulását, de globális szinten is kihívásokat támaszt. Az 1950 nyarán megindított kommunista támadás a hidegháború első igazi, nagy reguláris konfliktusát robbantotta ki, ahol az egyik szuperhatalom, a nemrégén alapított Egyesült

¹⁴ A sugárhajtású gépek széles körű elterjedésének és a légszavaros gépek háttérbe szorulásának időszaka.

Nemzetek Szervezete (ENSZ) által létrehozott koalíciót vezető USA közvetlenül szembekerült egy, a szovjetek és a kínaiak által támogatott állammal (2. ábra).

2. ábra: Az északi támadás 1950 nyarán

Forrás: www.history.navy.mil

Az ineshoni partraszállást¹⁵ és a kínai támadást követő időszakban történt, hogy Douglas MacArthur tábornok, a nemzetközi erők amerikai parancsnoka szembeszállt Harry S. Truman elnökkel és követelte több tucat amerikai atombomba ledobását a kínai–koreai határ közelében. Ez a viharos affér, amelyet a sajtó is felkapott, rövid úton MacArthur eltávolításához vezetett. Csak a helyére kinevezett Ridgeway tábornok szilárd vezetésének volt köszönhető, hogy sikerült a támadást a mai demilitarizált zóna (*demilitarized zone*, DMZ) közelében megállítani. A háború utána még évekig tartott, és kevés térnyeréssel járó, súlyos veszteségeket okozó, hegygerinctől hegygerincig tartó konfliktussá alakult. A két fél kimerülése után 1953 júliusában került sor a panmindszoni fegyverszünet aláírására, amely alacsony intenzitáson konzerválta az összecsapásokat, gyakorlatilag napjainkig nyitva hagyva az egyesítés kérdését.

¹⁵ HORVÁTH 2003: 41.

A háborús tapasztalatok jóval túlmutattak a Koreai-félsziget határain. Az itt látottak győzték meg az amerikai vezetést és az új elnököt, Dwight D. Eisenhowert arról, hogy szükség van az európai erőviszonyok újraértelmezésére, ezért hozzáálltak a nyugatnémet haderő megszervezéséhez. A hamarosan megszülető dominóelmélet¹⁶ alapján pedig az Egyesült Államok jelentősen megnövelte az Indokínában harcoló franciák számára nyújtott katonai támogatások mértékét (és újraértékelte a belépés lehetséges hatásait is).

A *vietnámi háború* (1964–1975), azaz a második indokínai vagy amerikai–vietnámi háború következményeként véglegesen átrendeződtek a délkelet-ázsiai régió erőviszonyai, míg az USA súlyos belpolitikai problémái begyűrűztek a haderőbe is, komoly morálsökkenést okozva. Mindez odáig vezetett, hogy 1975-ben teljesen új alapokon szervezték újjá a teljes amerikai haderőt és főként azok szerint működik ma is.¹⁷

A koreai háború után az Egyesült Államok mindent megtett annak érdekében, hogy a kommunizmus terjedését korlátozza a régióban. Támogatta a franciákat, majd azok 1954-es genfi egyezményben meghatározott kivonulását követően, amely rendelkezett az ország két részre osztásáról, a délieket támogatta a kommunista északkal szemben. Amikor azonban a Diem kormányzat nem bírt a Vietnámi Köztársaság (Dél-Vietnám) területén a Viet-Cong gerillákkal, először katonai tanácsadókkal és különleges erőkkel, majd az 1964-es tonkini incidens után egyre inkább a légierőjével is részt vett a harcokban. 1965 tavaszán Da Nang mellett szálltak partra az amerikai tengerészgyalogság erői, és ezzel kezdetét vette az amerikai expanzió szakasza. 1968-ig folyamatosan nőtt az amerikai katonai jelenlét az országban, amely a csúcson a félmillió főt is elérte. Eközben a másik oldal támogatása is nőtt, megjelent a szovjet típusú integrált légvédelem és a modern haditechnika, az Észak Vietnámi Néphadsereg pedig tapasztalt, bizonyos elemeiben pedig kifejezetten korszerű haderővé alakult át.

A háború az USA-ban hamar népszerűtlenné vált, és amikor az 1968-as vietnámi újévi átfogó támadások (Tet-offenzíva) híre elérte az amerikai hátszínre, óriásit nőtt az elégedetlenség mind a politikai, mind a katonai vezetéssel szemben. Ez Westmoreland tábornok, a műveleteket vezető amerikai parancsnok bukásához vezetett, és a helyére kinevezett Abrams tábornok azonnal hozzáállt az amerikai katonai jelenlét csökkentéséhez. A háború 1968 és 1972 közti szakasza a vietnamizációról szólt, azaz a dél-vietnámi haderő felszereléséről és kiképzéséről, amit az amerikaiak saját műveleteikkel támogattak. Ez utóbbiak kiterjedtek Laosz és Kambodzsa, a két szomszédos állam területére is, ahol a fő cél a Ho Si Minh-ösvény nevezetű fontos ellátási útvonal elvágása volt. A háború utolsó időszaka, az 1975-ig tartó, úgynevezett két Vietnám háborúja már korlátozott amerikai szárazföldi jelenlét mellett zajlott, de miután a légi és a logisztikai, illetve anyagi támogatás elapadt, a déli rezsim bukásra volt ítélve. Az amerikai haderő a konfliktust követően teljesen átalakult. Ugyanez elmondható az USA belső viszonyairól is, ahol az 1960-as évek polgárjogi és békepárti mozgalmak véglegesen átalakították a társadalmat. A konfliktusban való aktív részvételt végül a Nixon-adminisztráció belpolitikai válsága pecsételte meg.

A vietnámi háborúhoz hasonlóan a *Szovjetunió afganisztáni háborúja* is közel tíz évig tartott (1979–1989). Az 1979-es iráni iszlám fordulat felborította a törekény közel-keleti és közép-ázsiai status quót. A moszkvai vezetés számára ez komoly veszélyeket rejtett magában, mert a régióban található tagköztársaságok lakossága nagyrészt iszlám vallású volt. Félő volt tehát, hogy a vallási

¹⁶ 1954-ben Eisenhower elnök az elmélettel a kommunizmus délkelet-ázsiai régióban való terjedésének dinamikájára a hívta fel a figyelmet. A lényege, hogy ha Indokínában győz a kommunizmus, akkor az más országokat is be fog dönteni, ahogy az egyik dominó felborítja a másikat.

¹⁷ GRIFFITH 1997: 281.

fordulat továbbgyűrűzik a régióban, így amikor az afgán kommunista vezetők közti vetélkedés felett is elvesztették a kontrollt, a szovjetek a beavatkozás mellett döntöttek. Az elsődleges cél az ország stabilizálása lett, a másodlagos pedig az érdekszférájuk kiterjesztése az Indiai-óceán felé, ami a cári Oroszország óta egy korszakokon átívelő vágyként jelent meg.

A szovjet különleges erők és az őket támogató ejtőernyősök 1979 karácsonyán a Vihar 333 hadműveletben órák alatt végeztek az elnökkel és testőrségével, valamint megszállták Kabul stratégiai pontjait, gyakorlatilag megbuktatva az egyébként kommunista párti rezsimet.¹⁸ Ezzel vette kezdetét az 1988-as szovjet kivonulásig tartó háború, amely főleg az ország nagyvárosait összekötő főútvonal mentén található lakossági centrumok, az északi országrész stratégiai jelentőségű völgyei, illetve a pakisztáni határvidék birtoklásáért folyt. Ebben a szovjet erők kihívói a mudzsahidekből álló, irreguláris, gerilla eljárásokat alkalmazó, lokális ellenálló csoportok voltak, amelyek főleg a háború vége felé már jelentős amerikai támogatást is kaptak.

A szovjet hadműveletek kezdetben sorkatonákból álló, konvencionális harctevékenységre felkészített és felszerelt gépesített csapatok tevékenységéből álltak. A megszállást követően, 1980 és 1984 között zajló tisztogató műveletek az ellenállás katonai értelemben vett megtörését célozták meg, kevés sikerrel. Az irreguláris, helyismerettel rendelkező csoportok a nehéz, hegyes terepen előnyben voltak a kezdetben nem praktikus felszereléssel ellátott, nehéz és korlátozott mozgékonyaságú haditechnikát használó szovjetekkel szemben. A háború második felében azonban a különleges műveleti erők (Specnaz) és a helikopteres légi deszantok alkalmazása került előtérbe. Ez a súlyponteltolódás a magaslatok lezárásával és a völgyek kijáraitának biztosításával rendkívül sikeresnek bizonyult egészen addig, amíg a szovjetek korábban meglévő teljes légi fölényét a felkelők által alkalmazott amerikai gyártmányú Stinger vállról indítható légvédelmi rakéták el nem kezdték veszélyeztetni.

A különleges erők hangsúlyos alkalmazása és az irregularitás, valamint a felek közti aszimmetria miatt tévesen szokás a szovjet intervenciót felkelésellenes műveletként (*counter-insurgency operation*, COIN) is jellemezni.

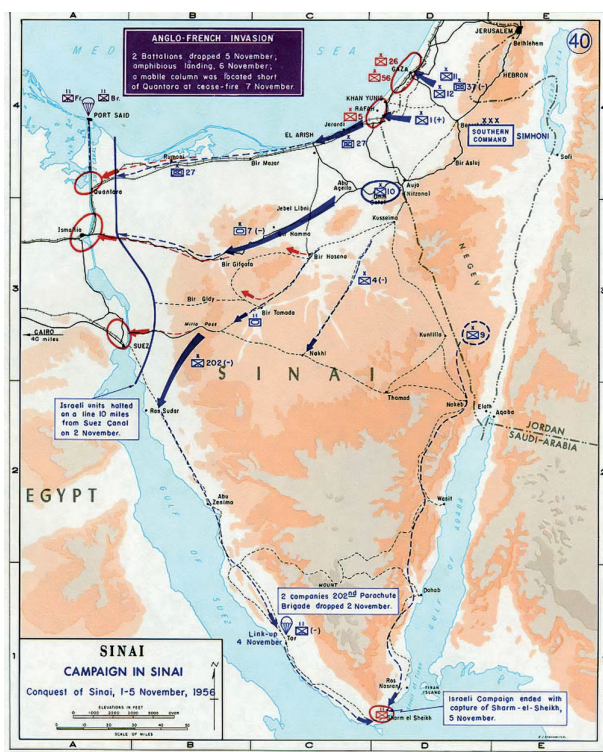
A konfliktus lezárásában és a szovjet kivonulásban több esemény is közrejátszott. Ilyen volt az elődeitől radikálisan eltérő kül- és belpolitikát folytató Gorbacsov pártfőtitkári kinevezése, vagy a háború költségeinek egekbe szökése. Ezen túl a társadalom a háborút és a további veszteségeket elutasító magatartása¹⁹ miatt vállalta a moszkvai vezetés az egyébként nagy nemzetközi presztízsveszteséggel járó kivonulást. A háború hatására a közép-ázsiai ország politikai viszonyai felbomlottak, és a támogatás nélkül maradt vezetést az 1990-es évek közepén egy vallási jellegű csoportból politikai erővé formálódó mozgalom megbuktatta. Ők voltak a tálibok. Ezt a fordulatot egyébként a Szovjetunió már nem érte meg, mert 1991-ben felbomlott, nagymértékben az afgán konfliktus gazdasági következményeinek hatására.

Az arab–izraeli háborúk a Közel-Kelet meghatározó konfliktusai voltak. A térség háborúi gyakran nem pusztán területi követelésekre vagy erőforrásokra épülő konfliktusok, hanem gyakran mélyebb, történelmi vagy etnikai, esetleg vallási különbségekre épülő antagonisztikus ellentétek jellemzőit hordozzák magukon. Ebbe a sorba illeszkedik az arab–izraeli konfliktus is, amely alatt a hidegháború időszakában az Izrael állam megalapítását követő öt nagyobb regionális háborút értjük. Az első azonnal az állam 1948-as létrejöttékor, a megalapítás hatására tört ki, és Izrael győzelmével zárult.

¹⁸ KOLONTÁRI 2010: 38.

¹⁹ A szovjet veszteségek döntő többsége nem harci sérülésekből, hanem a rossz körülmények és a gyenge egészségügyi szolgálati rendszer következménye volt.

Az 1956-os második arab–izraeli háborút (szuezi válság) még ilyen vegyes, örökölt elavult és új szovjet, illetve francia eszközökkel vívták. A konfliktus hátterében részben a Szezi-csatorna államosítása állt, amely elsősorban a brit érdekeket sértette. Izrael az arab világ megszerzésében élen járó nasszeri Egyiptommal szeretett volna leszámolni, míg a franciák az algériai vezetésnek nyújtott egyiptomi támogatás miatt csatlakoztak a koalícióhoz. A hadműveleteket az izraeliek kezdték, de elakadtak a Szinai-félsziget hágójánál, és csak az angol–francia légierő támadása nyitotta meg újra az utat számukra a teljes győzelem felé (3. ábra).

3. ábra: A francia–brit intervenció a második arab–izraeli háborúban

Forrás: www.westpoint.edu

A konfliktus elsősorban amerikai nyomásra fejeződött be, és az Egyesült Királyságban komoly belpolitikai válságot okozott, amelybe Anthony Eden miniszterelnök is belebukott. A katonai győzelmet gyorsan kivívó franciáknak ez a brit és amerikai visszakozás komoly csalódást okozott, és elindította az országot a NATO-tól való eltávolodás útján. A két exnagy hatalom ezzel végleg átadta a helyét a világpolitikában a két fiatal szuperhatalomnak. Hasonló nagy műveletbe már nem kezdtek bele önállóan, tehát az őrsváltás formálisan is lezajlott. Izrael, bár elérte céljait, de mellé még egy nagyon fontos tapasztalatot is megszerzett. A brit és francia repülőknek köszönhető a győzelem,²⁰ így ezután értelemszerűen a légierő fejlesztésében látták a jövőbeli katonai sikerek kulcsát.

²⁰ HORVÁTH 2010: 14.

A következő háborút a zsidó állam immár egyedül kezdte meg. Az 1967 júniusában vívott hatnapos háború során az egyértelmű cél a stratégiai mélységgel nem rendelkező, nagyon keskeny földszívon elhelyezkedő Izrael számára az ütköző, köztes területek megszerzése volt. A légierő alkalmazásával már az első napon megsemmisítették az egyiptomi, a szíri és a jordániai repülő erőket. A páncélosokra épülő manőverező hadviseléssel pedig gyorsan szétverték az arab csapatokat, amelyek minden hadszíntéren megkezdték a visszavonulást. A sorozatos vezetési hibák hatására ez jellemzően egyszerű meneküléssé változott.²¹ A tel-avivi kormányzat elérte céljait és megszállták a Sínai-félszigetet, Ciszjordániát, a Gázai övezetet, valamint a Golán-fennsíkot. A látványos siker a túlerőben lévő, fejlett haditechnikát használó államok ellen téves következtetések levonásához vezetett. A légierő haderőnem és a harckocsi fegyvernem abszolút prioritást kapott az egyéb fegyvernemek kárára, ami hozzájárult ahhoz, hogy a haderő részei közti arányok felborultak és egy torz szerkezet alakult ki. Ez az időszak egyébként már az izraeli hadiipar felfutásáról és az amerikai eszközökre való átfegyverzésről szólt, de az a folyamat teljessé csak az 1970-es évekre vált.

Az 1967 és 1973 közti időszak első felében alacsony intenzitással, de szinte mindennap folytak az összetűzések az arab államok és Izrael új határvidékén. A beérkező szovjet haditechnika, különösen a légvédelem és a légierő eszközeinek kezelésében és a repülésében szovjet személyzet és pilóták is részt vettek. Így fordulhatott elő, hogy izraeli repülőgépek 1970-ben légicsatába keveredtek szovjet pilótákkal, és több fontos légi győzelmet arattak felettük. Az arab hadseregek átfegyverzése, a modern, integrált légvédelem rendszerének létrehozása után Egyiptom és Szíria hozzálátott egy együtt végrehajtandó támadási terv kidolgozásához. Ezt sikerült is titokban tartani, így a háború kirobbantásakor meglepték Izraelt, és komoly sikereket értek el a negyedik arab–izraeli háború első napjaiban, amelyet tudatosan 1973. október 6-ára, jom kippur ünnepére időzítettek. Izrael nehéz helyzetbe került, mivel légierője kezdetben tehetetlen volt az arab légvédelemmel szemben. Végül a vezetés minősége és határozottsága, a parancsnokok kezdeményezőkézsége döntötte el a háború sorsát és vezetett az izraeli győzelemhez.²² A kudarc megtörte az arab államok egységét, és Egyiptom a békekötés mellett tette le a voksát.

Szíria egyedül maradt, és az 1982-es libanoni események hatására újra háborúba keveredett Izraellel, ahol súlyos vereséget szenvedett. Ez a küzdelem zárta a hidegháborús arab–izraeli összecsapások történetét, amelyet a zsidó állam végig dominált, papíron hátrányosnak mutakozó helyzete ellenére is. A konfliktusokba a két szuperhatalom főleg közvetlen katonai beszállításai révén vett részt. A háborúk vizsgálata elsősorban az állami és katonai vezetési kérdések, a légierő alkalmazási elvei és gyakorlata, illetve a páncélosok nagy méretű, konvencionális műveletekben való bevetésére jelent kiváló példát.

A SZU és az USA felemelkedése együtt járt az egész addig ismert világrend átalakulásával és a gyarmati rendszert fenntartó Egyesült Királyság és Franciaország nagyhatalmi státuszának elvesztésével, birodalmaik széthullásával. Ez a folyamat az 1960-as évekre nagyrészt lezajlott, de korántsem zökkenőmentesen, mert számos régióban tört ki fegyveres függetlenségi harc a kolonialista és a helyi erők között, amelybe az USA és a Szovjetunió a hatalmi vákuum betöltésére néhol be is avatkozott. Ezek a gyarmatosítók elleni függetlenségi harcok jelentik az első kategóriát a dekolonizációs konfliktusok sorában, és ide tartoznak az olyan délkelet-ázsiai és afrikai háborúk is, mint például az indokínai (1946–1954), a maláj szükségállapot (1948–1960), az algériai (1954–1962), vagy a kenyai és az angolai függetlenségi háborúk.

²¹ HORVÁTH 2010: 18.

²² HORVÁTH 2010: 23.

A gyarmati rendszer felbomlását kísérő konfliktusok második nagy csoportját a fiatal, éppen csak függetlenné vált államok közötti, vagy az államokon belüli etnikai, gazdasági vagy lokális érdekcsoportok között kitört küzdelmek jelentik. Ezek jellemzően az erőforrások birtoklásáért, a földrajzi vagy etnikai és vallási határok átrendezéséért, esetleg valamilyen régebbi, történelmi sérelem miatt törtek ki. Afrikában tipikusan ilyen volt az 1960-as években Kongóban zajló küzdelem, illetve az angolai polgárháború, míg Ázsiában az indo-pakisztáni konfliktussorozat sorolható ide. Mindezek mellett fel kell hívni a figyelmet különösen az afrikai háborúkra jellemző trendre, amely szerint az európai zsoldosok (volt idegenlégiósok, OAS-puccsisták, exgyarmati katonák stb.) jelenléte nagy hatással volt a konfliktusokra, azok intenzitására és időtartamára. A hírnevesebb zsoldosok azonban nemcsak harcolóként vettek részt a műveletekben, hanem politikai vezetők, hadurak szolgálatába szegődve hadseregszervező, kiképző tevékenységet is folytattak. Emiatt számottevő felelősséggel tartoztak a konfliktusok kibővüléséért és elhúzódásáért, az országoknak okozott szenvedések fokozódásáért.

Magyarország a hidegháborúban

Magyarország a második világháborút követően a szovjet érdekszférába került. Az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően a katonai végzettséggel nem rendelkező *Farkas Mihály* tábornok, honvédelmi miniszter által irányított haderő a déli szomszédja, a különutas Jugoszlávia ellen készült a háborúra. Ehhez szovjet mintára és felszereléssel, szovjet segítséggel egy mesterségesen megnövelt, az ország teherbírását jóval meghaladó költségvetésű, az 1950-es évek elejére a 200 ezer fős létszámot is meghaladó haderőt hoztak létre (azért, hogy a korszak haderejét a maitól megkülönböztessük, azt hagyományosan „*demokratikus*” *Magyar Honvédségnek* nevezzük).²³ Ennek a déli irányba koncentrált haderőnek (1951–1990 között *Magyar Néphadsereg*, MN) épült ki a román és az osztrák határok között erődökkel és vasbeton bunkerekkel a *Déli Védelmi Rendszer* („Rákosi vonal”).

A Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálát követő enyhülés időszakában az MN létszáma lassú csökkenésnek indult. Ausztria 1955-ben semleges állammá vált, a korábban ott települt szovjet harcoló hadosztályokat, gépesített és harcokcsízó erőket az immár a VSZ kötelékébe tartozó Magyarországra helyezték át. Ez volt a Székesfehérvár központú Különleges Hadtest, amelynek az 1956-os forradalom és szabadságharc vérbe fojtásában lett fontos szerepe. A szuezi válsággal párhuzamosan zajló események leverésében a Budapestre vezényelt szovjet erők a saját, „*Hullám*” elnevezésű tervük szerint erőt demonstráltak volna, amíg a magyar belügyi erők felszámolják a felkelők csoportjait. Ez azonban elmaradt, és a komoly ellenállásra nem számító, karhatalmi feladatokra fel nem készített szovjet csapatok október végére a súlyos harcok következményeként végül elhagyták a főváros területét. Az országba Kádár János kérésére a Kárpát Katonai Körzet állományából beérkező 8. és 38. Összefegyvernemi Hadseregek a Különleges Hadtest erőinek segítségével a „*Forgósél*” hadművelet keretén belül 1956. november 4. és 11. között leverték a forradalmat.²⁴ A megtorlások időszakában a forradalom alatti általános tétlensége miatt az MN egyértelműen a bűnbak szerepét töltötte be. Vezetőit felelősségre vonták, a forradalom honvédelmi miniszterét, Maléter Pál ezredest pedig 1958-ban a Nagy Imre-perben kivégezték.

²³ CSIKÁNY 2004: II. kötet. 251–252.

²⁴ CSIKÁNY 2004: II. kötet. 307–308.

A haderő újjászervezése csak évekkel később kezdődött meg. 1960-ban kinevezték honvédelmi miniszternek és tábornoknak a korábbi pártfunkcionáriust, *Czinege Lajost*, aki 1984-ig, elmozdításig töltötte be pozícióját. 1961-ben létrehozták az 5. hadsereget, amely a hidegháború során a legmagasabb szervezési szintje maradt a magyar haderőnek. Az 1968-as prágai tavasz eseményeit követően a Brezsnyev-doktrína alapján megindított csehszlovákiai VSZ-intervencióban a megerősített 8. zalai Gépesített Lövész Hadosztály vett részt (*Duna-68*), amelynek feladata a délszlovák országrész megszállása és a csehszlovák haderő alakulatainak lefegyverzése volt, amelyet az alakulat ellenállás nélkül, sikeresen végre is hajtott (4. ábra).²⁵

4. ábra: Csehszlovákia 1968-as inváziója

Forrás: Csík Ádám Lajos, www.ujkor.hu

Az MN modernizálása több lépcsőben történt. A legutolsóra az 1980-as években került sor, amikor Magyarország modern haditechnikát (T-72, Mi-24 stb.) kapott és átállt az ország képességeihez jobban illeszkedő dandár alapú hadrendre (Rubin-feladat). Ebben az időszakban a haderő számára két hadművelleti irány volt kijelölve: az egyik a Duna völgyén keresztül vezetett München felé, míg a másik Graz–Klagenfurton keresztül Észak-Olaszország irányába. Ezekben az irányokban a hazánkban állomásozó és a Dél Hadseregcsoport részét alkotó szovjet alakulatokkal közösen kellett volna tevékenykedni.

Magyarországon mind az MN, mind a szovjetek részére tároltak tömegpusztító fegyvereket. Ezek egy részét a szovjet légierő debreceni és kunmadarasi, alternatívaként tököli és kiskunlacházi bombázó alakulatai, illetve a dombóvári rakétadandár alkalmazta volna. A magyar erők legütőképesebb egysége, a szigorúan titkos besorolású *tapolcai 5. Önálló Harcászati-Hadművelleti Rakétadandár (MN 1480)* volt, amelynek közel 300 km-es hatótávolságú rakétáihoz a nukleáris robbanófejeket a szovjetek a „Kis-Moszkva” elnevezésű, Tótvázsony és Nagyvázsony között elhelyezkedő objektumban őrizték.

²⁵ M. SZABÓ 2019: 94–95.

A Varsói Szerződés felbomlásában Magyarország vezető szerepet játszott, az MN helyett 1990-ben újra a történelmi Magyar Honvédség lett az ország fegyveres erejének az elnevezése. A megszólítás pedig az elvtársról előbb bajtársra, majd végül a ma is alkalmazott úrra (és asszonyra) változott. A hazánkban állomásozó szovjet csapatok megkezdték az ország elhagyását több ezer haditechnikai eszközt, több százezer tonna üzemanyagot és lőszert bevagónírozva. Az utolsó szovjet katonai konvoj 1991. június 16-án hagyta el Záhony felé Magyarország területét.

A hidegháború politikai értelemben a német újraegyesítéstől a Szovjetunió bukásáig fejeződött be. Sokkal egyértelműbb azonban a kép, ha a katonai lezárásra keresünk példát, amely egyértelműen az 1991-es öbölháborúhoz köthető. Bár ekkor nem a szemben álló katonai tömbök összecsapására került sor, de mégis ez volt az utolsó olyan nagy hagyományos háború, amelyet a koalíciós erők hidegháborús szervezettel, hidegháborús elvek mentén vívtak. A konfliktus ezért tulajdonképpen egy erőpróbája volt az évtizedes nyugati katonai fejlődésnek. Ilyen értelemben véve tehát az 1990-es évekre jellemző optimista hangulat általánossá válása és az azzal járó haderő-leépítések előtti utolsó nagy küzdelemről beszélhetünk.

A korszak hadtörténetének kutatásakor három nagy témakört érdemes elkülöníteni. Ezek közül az első a fő hadszíntér (Európa) sajátosságai és a két katonai tömb szembenállása. Ebbe tartozik az egyes erők felépítésének, hadművelleti terveinek, haditechnikai eszközeinek vizsgálata, különös tekintettel a tömegpusztító fegyverek doktrínákra gyakorolt hatására és alkalmazási elveikre. A második nagy kérdéskör a korábbi időszakban erős egyszerűsítéssel helyi háborúknak nevezett proxy- és gyarmati háborúk, tulajdonképpen az összes Európán kívüli konfliktus ismertetése, végül pedig az utolsó téma Magyarország hidegháborús katonai múltjának bemutatása, természetesen a nemzetközi események fényében. A téma hadtörténeti feldolgozásakor nehézséget okozhat, hogy nem pusztán katonai tevékenységeket kell vizsgálni, hanem számos, a geopolitikai és geostratégiai jellemzők figyelembevételével zajló diplomáciai vagy gazdasági küzdelmet is, ezért a hidegháború kutatása jellemzően interdiszciplináris megközelítést igényel. A korszak tanulmányozása különösen aktuális lehet a nemzetközi kontextusok napjainkban zajló átalakulásának jobb megértése szempontjából, hisz a nagyhatalmi versengés újra a mindennapok részévé vált, és jó ideig korunk meghatározó tényezője marad mind állami, mind pedig szövetségi szinten.

Irodalomjegyzék

- CSIKÁNY Tamás szerk. (2004): *A Magyar Honvédség 1848–1989*. II. kötet. Egyetemi tankönyv. Budapest: ZMNE.
- FISCHER Ferenc (2005): *A kétpólusú világ – 1945–1989*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- Department of the Army (1982): *FM 100-5 Operations*. Washington, D.C.: Army Headquarters.
- GRIFFITH, Robert K. (1997): *The U.S. Army's Transition to the All-Volunteer Force 1968–1974*. Washington, D.C.: Center of Military History US Army. Online: https://history.army.mil/html/books/030/30-18-1/cmhPub_30-18-1.pdf
- HORVÁTH Csaba (2003): *A koreai háború és hadművészeti tapasztalatai*. Egyetemi jegyzet. Budapest: ZMNE.
- HORVÁTH J. Csaba (2010): *Az arab–izraeli háborúk tapasztalatai a haderőnemek és fegyvernemek alkalmazásának tükrében*. Jegyzet. Budapest: Nemzeti Közsolgálati Egyetem. Online: www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/arab_izraeli_haboruk.pdf

- International Churchill Society (é. n.): *The Sinews of Peace Speech*. Online: <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/>
- KAISER Ferenc (2009): Az Egyesült Államok Haditengerészete. *Nemzet és Biztonság*, 2(9), 40–54. Online: www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/kaiser_ferenc-az_amerikai_egyesult_allamok_haditengeresze.pdf
- KAISER Ferenc (2017): Az erőkitetés, mint az állam speciális érdekérvényesítő eszköze. In GÓCZE István (szerk.): *Az igazságos háború elvétől az igazságos békéig*. Budapest: Dialóg Campus, 55–72.
- KOLONTÁRI Attila (2010): Az afganisztáni beavatkozás külső és belső körülményei. In DÁVID Ferenc – KOLONTÁRI Attila – LENGYEL Gábor (szerk.): *„Afganisztán, 1979–89–99–2009”: konferenciakötet*. Pécs: PTE Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet – Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport, 27–51. Online: <https://moszt.tti.btk.pte.hu/sites/moszt.tti.btk.pte.hu/files/files/afganmoszt-attilakolontari.pdf>
- KRAJNC Zoltán (2014): *A légi hadviselés elméletének alapjai*. Jegyzet. Budapest, Nemzeti Közzolgálati Egyetem. Online: www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/krajnc_e_jegyzet.pdf
- M. SZABÓ Miklós (2019): A „Duna”-hadműveletből levont tapasztalatok – ahogy az előjárók látták – 2. rész. *Hadtudomány*, 29(1–2), 84–95. Online: http://real.mtak.hu/105857/1/2019eA20Duna-hadmuveletbol-20levont20fobb20tapasztalatok_M.20Szabo20Miklos.pdf
- ORMOS Mária (2008): *Németország története a 20. században. A német egységtől a német egységig*. Budapest: Rubicon-Ház.

Ajánlott irodalom

- FORGÁCS Balázs (2020): *Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története – korunk kihívásai*. Budapest: Zrínyi.
- HORVÁTH Csaba (1999): *Az 1945 utáni legjelentősebb helyi háborúk és azok tapasztalatai*. Egyetemi tanács. Budapest: ZMNE.
- SZANI Ferenc (2001): *A Magyar Néphadsereg, 1956–1989*. Egyetemi jegyzet. Budapest: ZMNE.